

## “ҚУТАДҒУ БИЛИГ” АСАРИДА БЎЛИМЛАР ТАРКИБИ ВА НОМЛАНИШ УСЛУБИ

**Рихситилла Алимухамедов**

*филология фанлари доктори, в.б. профессори*

*Ориентал университети*

**Аннотатсия:** *Мазкур мақолада Юсуф Хос Ҳожибнинг “Қутадғу билиг” асаридаги бўлимлар таркиби, уларнинг мазмуний тузилиши ва номланиш услуби таҳлил қилинади. Асарда ҳар бир бўлим ўзига хос дидактик мазмун, насиҳатгўй руҳ ва аниқ тузилишга эга бўлиб, муаллифнинг давр ижтимоий-сиёсий ҳаётига муносабати билан уйғунлашиб боради. Мақолада сарлавҳаларнинг стилистик хусусиятлари, уларнинг функционал вазифаси ва қадимги туркий адабиётдаги сарлавҳа бериш ан’аналари билан боғлиқлиги ўрганилади. Шунингдек, бўлимларнинг номланишидаги поетиклик, афоризмлик ва маънавий-эстетик жиҳатлар таҳлил этилади.*

**Калит сўзлар:** *Қутадғу билиг, Юсуф Хос Ҳожиб, бўлим таркиби, сарлавҳа услуби, дидактик асар, қадимги туркий адабиёт, матншунослик, поетик структура, афоризм, стилистика, номлаш ан’анаси.*

Туркий адабиёт тарихан ўзоқ ўтмишга эга бўлиб, унда қадимдан кичик ҳажмли асарлар билан бирга йирик ҳажмли асарлар барабар яратиб келинган. Мазкур асарларнинг барчаси маълум қолип асосида шаклланган бўлган. Кўпчилигининг тузилишида ўзига яраша анъана ҳам шаклланган эди. Бундай анъана сифатида шаклланган хусусиятлардан бири – йирик ҳажмли асар бўлимларига сарлавҳаларнинг берилишидир. Мазкур ҳолат қадимги туркий муҳитдаги турк-будда адабиётидаги “Сюан-Цзан кечмиши”нинг олтинчи бўлими биринчи варағида қуйидагича келтирилган:

“2. bodistv tayto samtso ačari-niŋ

3. yoruŋ-in uqitmaq atlı tsi

4. in čün tigmä kavi nom bitig”<sup>12</sup>.

“Майтри симит ном битиг”нинг биринчи варағида қуйидагича берилган:

“2. emit bu nomluŋ savay aŋ maŋit eltä

3. račagri kät ulušta uqmış k(ä)rgäk”<sup>13</sup>.

<sup>12</sup> Тугушева Л.Ю. Уйғурская версия биографии Сюань-Цзана. – Москва. “Наука”. 1991. Лист VI 1. – С. 97, 223.

<sup>13</sup> قەدىمقى ئۇيغور يېزىغىدىكى مايترى سىمىت. ئورومچى. 116-6. Қадимқи уйғур йезиғидиги Майтри симит. I. Урумчи. 1988.

Юқорида келтирилган мисолларда туркий адабиётда сарлавҳа қўйиш анъанасининг қадимдан то ўрта асргача бўлган ривожланиш босқичини кўриш мумкин. Бунда “Қутадғу билиг” асарида келтирилган сарлавҳалар анча ривожланган, асар бўлимининг қисқа ва лўнда мазмунини ўзида акс эттириши билан ажралиб туради. Шу билан бирга, “Қутадғу билиг”дан бошлаб туркий адабиётда шеърый асарларга насрий сарлавҳалар қўйиш анъанаси бошланган. Ушбу анъананинг давомини Алишер Навоий “Хамса” дostonларига битилган гўзал сарлавҳаларида кўриш мумкин.

4. Бу ҳақида қаранг: Курбонов А. “Хамса” сарлавҳалари бадиияти. Тошкент. 2016.

<sup>15</sup> Бу ҳақида қаранг: Қурбонов А. “Хамса” сарлавҳалари бадийяти. Тошкент. 2016.